

Mit hiszünk el a tudósnek?

Dávidházi Péter legújabb könyvének terjedelme csaknem hétszáz oldal, de szerzőjének munkái között még így sem ez a legvaskosabb: a rekordot alighanem a Toldy Ferencről szóló, 2004-ben megjelent monográfiája tartja (*Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*). Élénken emlékszem, hogy jócskán kiéhezve valami nagy elbeszélésre, milyen lelkesen vetettem bele magam a könyv olvasásába, amely az *Irodalomtudomány és kritika* című akadémiai sorozatnak azóta is alighanem leginkább olvasóbarát darabja. Indíttatásom, a könyv címén és fizikai dimenzióin alapuló előfeltevésem egyébként nem is volt ellentétes a monográfia egyik legfontosabb tanulságával, mármint azzal, hogy – ha helyesen rekonstruálok – Toldy, miután hiába várta az írótól a nagy nemzeti elbeszélés megalkotását, ennek megvalósulását végül magában az irodalomtörténetben ismerte fel. A húsz évvel ezelőtti olvasmányélményt Spiró *Fogságának* nem sokkal későbbi megjelenése sem homályosította el: nekem ugyanis alkalmasint több szerencsém volt, mint Toldy Ferencnek, amennyiben a nagy elbeszélés iránti igényem akkoriban végül is szépirodalmi mű révén nyerhetett teljes kielégülést. Dávidházi új kötetének sem közvetlenül szaktudományos érdemeit kívánom az alábbiakban lajstromozni, hanem inkább a szerző észjárásának egyik-másik formatív vonására, retorikájának egyes sajátosságaira

mutatnék rá, amelyek ugyanakkor az érvelés érvénye szempontjából nem tekinthetők elhanyagolható tényezőknek.

Dávidházi Péter az irodalomtudomány számos ágát művelő szakemberek között nem annyira az irodalmi alkotások értelmezői közé tartozik (bár van ilyen könyve is: a bibliai mintáknak a magyar költészetben megfigyelhető „nemzetiesítésével” foglalkozó *Vagy jóni fog* című tanulmánygyűjtemény), hanem inkább – mint erre új kötetében maga is utal – az irodalomról való gondolkodás kutatója, kritika- és tudománytörténész. A több mint ötven év anyagából válogatott gyűjtemény szövegeinek műfaja és ambíciója igen változatos: a spektrum a klasszikus szacikktól és vitairattól a recenzió, az előszó, a kiállítás megnyitón, az emlék- és köszönőbeszéden át a nekrológiáig terjed. Tematikailag azonban mindezt összeköti, hogy ezek az irodalomtörténet elméleti kérdéseivel, folyamataival, jelentős személyiségeivel foglalkoznak, mégpedig a kötet körülbelül hatodát-hetedét kitevő angol, illetve amerikai tematikájú írásokat leszámítva magyar anyagon.

Az angol és magyar nyelvű tudományosság közötti természetes átmenetet az anglista Ruttkay Kálmánról, Dávidházi egykori legendás tanáráról szóló két írás biztosítja. A kötetben további emlékező szövegek is vannak: Németh G. Bélát egy szacikken kívül, amely pozitíviz-

mus-tanulmányairól szól, nemcsak két kisebb személyes hangú írás idézi meg, hanem Gyulai Pál és mindenekelőtt Horváth János, valamint a már említett Toldy Ferenc mellett ő a könyv egyik leggyakrabban idézett irodalomtudósa is. Mezei Mártáról és Tarnai Andorról is olvasható rövid megemlékezés, illetve van egy szemlátomást részletesebb pályaképnek szánt szöveg Bojtár Endréről is. (Ez utóbbira még vizsaszatérünk).

A könyv egy alapos *Előszó*val kezdődik, majd kilenc fejezetre oszlik, amelyek közül az elsőbe és az utolsóba – bizonyára a nyomaték kedvéért – csak egy-egy cikk tartozik. Ezek közül az első Aranyt az a mondatát járja körül, amely egy levélben olvasható, és amely szerint a kolera idején megfogadta, hogy ha túléli a járványt, igyekszik befejezni csonka műveit. Dávidházi szerint a mondat révén Arany „tudatműködésének” olyan tartományaiba pillanthatunk be, „ahol már végképp lehetetlen szétválasztani bibliai mintáinak tudatos követését nyelvhasználatára öntudatlanul biblikus átvételeitől vagy akár bibliai kifejezésmódok talán véletlenszerűen megképződött hasonmásaitól”. Az állítás olyan óvatos, hogy elfogadása aligha ütközik bárki részéről heves ellenállásba, egyben azonban felveti azt a kérdést is, hogy csakugyan Aranyt ez a mondata kínálkozik-e a leginkább, hogy a költő gondolkodása – más szövegeken talán gazdaságosabban tanulmányozható – biblikus vonásai és hivatástudata tüzetes, csaknem húsz oldalra terjedő elemzésének szolgáljon alapjául.

A kötet utolsó, az elsőhöz hasonlóan önálló fejezetet alkotó írásá-

nak keretei hasonlóképpen bibliaiak. A *Csendbe merült ősi hangok* egy ószövetségi hely (Józs 1,8) következő mondatát elemzi: „El ne táuozzéc ez törüénec könyue az te szádtól, hanem gondolkodgyál arról éijel és nappal hogy meg örizzed és czelekedgyél mind az szerint, à mint meg vagyon íruán abban, mert akkor lésznek szerencséssec à te vtaid, és akkor lészesz bóldog.” A héber eredeti ismeretében Dávidházi itt jogosan kéri számon Károli fordításán a törvény *hangos* ismétlésének képzetét, a csaknem negyvenoldalas tanulmány végén a „tanórzésnek” és a „tanmagyarázatnak” az irodalomtudományban is megszívlelendő együttes fontosságára téve a hangsúlyt. Ez ismét olyan tanulság, amivel nem nehéz egyetérteni, bár az nem világos, miért kell a hangadás fordításokból való eltűnésének mozzanatát a cikk egyharmadáig taglalni, amikor is kiderül, hogy egy múlt századi francia és német fordítás tekintetben már kifogástalan szöveget ad. A könyvnek ez az utolsó írása hű képét mutatja a szerző nagy tudásanyagot átmozgató módszerének, amelynek eredményeképpen az olvasó sokszor már azelőtt felméri és megéri a gondolatfolyamot, hogy az – holtágak, akadók és limányok közepette, kanyarogva és kiáradva – elérne a saját torkolatáig.

Itt jegyezném meg, hogy érvelésében Dávidházi előszeretettel fordul – egyebek mellett – latin kifejezésekhez, amelyekkel kapcsolatban azonban indokolt a józan óvatosság. Thienemann Tivadarnak a róla szóló írás szerint akár mottója is lehetne „a terentiusi szállóige, *homo sum, humani nil a me alienum puto*”, mert „jól tudja, hogy emberként

nem tarthat idegennek semmit, ami emberi”. Egy irodalmi szövegek hagyományával és ezek magyarázatával foglalkozó könyvben azonban érdemes szem előtt tartani a színpadi helyzetet is, amely a római komédia-szerző *Heautontimorumenos* című darabjában a mondat eredeti – és nem valami mélységesen humanista – kontextusát adja. Ott ugyanis arról van szó, hogy az egyik szereplő észrevételezi, hogy a másik túlságosan közléről figyeli az ő hétköznapi tevékenységét: erre válaszol, némileg szemtelenül, az indiszkrét szomszéd azzal, hogy „ember vagyok, és semmiféle emberi dolgról nem gondolom, hogy ne tartozna rám”.

A szép kiállítású és gondos nyomdai kivitelű, strapabíró könyv szövegének állaga is ápoltságos, csak tíz-húsz sajtóhibára lettem figyelmes, ami nem sok. Legfeljebb a Vörösmartytól idézett „S marad mi volt, a pusztalég” („mint volt” helyett), illetve Baróti Szabó Dávid Hannulik János Krizosztomnak szóló bókja készlet megtorpanásra: „Hunynak Horátz’a”, mert ez utóbbiba történetesen három hiba is becsúszott, a költő 1789-es kötetében olvasható szöveg ez lévén: „Honynak Horátzta”. Máshol Arany János Tompa Mihályhoz írt levele kerül szóba, benne Arany verstanulási gyakorlatával: „100 ódáig felvittem Horatiusból”. Itt érdemes volna regisztrálni, hogy Arany ezek szerint egy időben Horatius majdnem minden ódáját fejből tudta, minthogy ezek száma összesen százhárom. És végül: alighanem Kerényi legádázabb ellenfelei sem nevezték volna a magyarul *Mitológia* címmel megjelent könyvet szerzője „főművének”, hiszen mint első pillantásra is egy-

értelmű, és ahogyan Kerényi kötetének kiadói utószava is világossá teszi, ez szerzőjének „nem elméleti igényű elemző és értelmező alkotása, hanem az istenekről és hőrszokról szóló görög mítoszoknak formájában leíró jellegű, a nagyközönség számára írt ismertetése”. De itt sem ez a tévedés az igazán érdekes, hanem az a kérdés, hogy épp egy – Cs. Szabó Lászlónak a könyvről írott – magánlevél szoros olvasásából a legészszerűbb-e kihüvelyezni Kerényi egyébként nem kevésszer tárgyalt tudományeszményét.

De térjünk vissza a kötet szerkezetére. A fejezetekbe hol tematikus összetartozásuk, hol a *varietas* elve alapján kerülhettek be az egyes írások. A második fejezetben Toldy és Horváth János a főszereplő, illetve ez utóbbinak két fiatalabb kortársa, az egyaránt emigráns Kerényi és Thienemann. A harmadik fejezet a 19. századra, benne elsősorban Arany, Erdélyi János és Gyulai felfogásának egy-egy mozzanatára összpontosít. A negyedik fejezet a feltételezés, a hipotézis és a bizonyosság jelentését és jelentőségét vizsgálja, és itt kapott helyet a Kazinczy verseinek kritikai kiadásáról írt recenzió is. Mi sem áll távolabb tőlem, mint hogy azok hibájába kívánjak esni, akiket Dávidházi egy helyütt a következő szavakkal kárhoztat: „egyesek fensőbbeségesen azt mondogatják, ez nem irodalomtudomány, eltévelyedésnek vagy legjobb esetben periferikusnak nyilvánítják, amit csinálunk, netán olyan más irányú vonatkozásokat kérnek számon, amelyek bevonása az adott feladat elvégzésével nem férhetett össze”, de amikor egy egész oldalon át Csokonai egy meg nem valósult

művének pontos címéről van szó (*Árpád, vagy a magyarok megtelepedése? Árpád, vagy a magyarok kijövetele?* – esetleg csupán *Árpád?*), azt megint csak nem érzem ökonomikusnak, sőt, el tudom képzelni, hogy az irodalomhoz való efféle közeledés „egyesekben” már-már a távolodás kényelmetlen érzetét keltheti.

Csokonai Vitéz Mihály „sórvárgott visszavonulásá”-val kapcsolatban „Horatius irigyelt Tiburját és Tusculanumát” hozza szóba a szöveg, de ha ez helytálló lenne, úgy az utóbbi esetében az irigykedést Csokonainak még gyakorolnia kellett volna, mert akire Tusculanum miatt féltékenység irányulhat, az Cicero. Nincs előttem a Dávidházi által hivatkozott papíralapú kritikai kiadás, de írása folyóiratbeli megjelenése után – ha nem tévedek – mintegy tíz évvel a Csokonai-levelek és jegyzeteik elektronikus változata felkerült az internetre, ott tehát most, a kötet munkálatai közben utána lehetett volna nézni az utalásnak.

A pontosságra törekvés akár polemikus gesztusai egyébként, úgy tűnik, nem idegenek – nem is lehetnek azok – Dávidházi felfogásától. Ilyenkor gyakran alulfogalmazó retorikát használ, mégpedig egy jól körülírt pozícióból, amelynek definiálása során ugyanakkor a szerénység gyakori emlegetése a szándékolttal éppen ellenkező hatást is kiválthat. A kötet Aranytól származó címével kapcsolatban így teszi fel a kérdést: „Fölhossa-e [az olvasóban] ez a fél-sornyi idézet a talán rég olvasott versből [azt], amiért címül mertem vállalni, azaz hogy nem csábíthat szerénytelenségre, hiszen érvelése a »tudós« hivatását megfosztja bármiféle önteltség jogától”. Az iroda-

lomtörténeteszi munkáról egy helyen megengedi, hogy az „akár mégoly szerény értékű” is lehet. A Toldydíjat a következő felütéssel veszi át: „Azok közé tartozom, akiknek egy díj a feladataikat juttatja eszükbe.”

Máskor „egy tűnődőbb szakmai párbeszéd” lehetőségein töpreng, de a csípős odamondogatás sem idegen tőle („a beteges kisebbségi érzet öröklődő kórtünete”), és különösen nem az a pályatársi életművek értékének aggályos latolgatása. Ennek során ráadásul a dicséret gyakran a leértékelés nem túl nemes anyagból való kulisszája előtt hangzik el: „szellemi hagyatéka [Ruttkay Kálmáné] elevebb, mint számos egykor ünnepelt nagyságé”, „számos hivatalos nagyság egykor zajosan ünnepelt, de már érdektelenné vált műve”, „sóvárgott korszakalkotó szerep”, „míg egyesek látszólag eltűnt kisebb írásai termékenyítően felszívódtak a szellemi talajba, másoké[i] díszes kötetekbe rendezve érintetlenek”.

Talán összefügg ezzel a komplexummal az a különös gesztus is, hogy a Szegedy-Maszák Mihály első kötetéről több mint negyven éve írt kritikájában kollégájának Dávidházi egy olyan, korai Arany-tanulmányát olvassa a fejére, amelyet az fel sem vett a recenzeált kötetbe. Az 1972-ben megjelent írásból Dávidházi így idéz: „szerinte e költőnek »szinte alig van olyan alkotása, amelyet művészileg hibátlannak gondolnánk«”. Szegedy-Maszák később egy interjúban így minősítette ezt a régi cikkét: „érezkelhető a fiatalember igyekezete, hogy szembehelyezkedjék neveltetésével, szokatlan módon közelítsen annak a költőnek a műveire, akit szülei s nagyszülei

föltétlenül tiszteltek”. Ezek után el lehet gondolkodni azon a döntésen, hogy könyvében Dávidházi változtatás nélkül közli ezt az írását, olyan szöveget állítva pellengérré, amelynek egyes tételei annak szerzőjéből előbb nyílt „idegenkedést” váltottak ki, majd el is határolódott tőlük.

Ez az írás az ötödik fejezetben olvasható, a hatodik két szövege amerikai irodalomtudománnyal foglalkozik, a hetedik fejezet anglisztikával, a nyolcadikban nekrológok, emlékezések szerepelnek. Az ötödik fejezetben, a Szegedy-Maszák könyvéről szóló írás után következik *A végleges rajzolat öntörvényűsége* címmel a Bojtár Endre pályaképeinek szánt textus. Nem véletlen, hogy ez a szöveg, amely eredeti formájában azon a konferencián hangzott el – többek megütközésére –, amelyet Bojtár emlékére rendeztek, nem az együttérző emlékezések közé került, itt ugyanis Dávidházi szemléletmást csupán azért hág fel a kegyelet ravatalára, hogy annál magasabbról döfhessen bele az elhunytba. (És hogy ennek az írásnak éppen Bojtár egykori folyóirata, a *2000* adott helyett, a lap akkori urainak részéről ugyancsak nem éppen a szerkesztőtársuk elvesztése miatti gyász kegyeletlenségre kifejeződése.) Az emlékezés olyan éles fénybe állítja Dávidházi tudományeszményét, érvelési technikáját és retorikai megoldásait, hogy már csak ezért is érdemes az aprólékosabb figyelemre.

Bojtár „*Az ember feljő...*” című kötete a *Gyorsuló Idő* című népszerű, kis alakú könyveket tartalmazó sorozatban jelent meg. Érdemes el-tűnődni Dávidházi erre vonatkozó kommentárjának már a hangütésén is: „Jellemző, hogy a többnyire

szabadságvágyát hangoztató Bojtár, aki azonban arra is büszke volt, hogy szükség esetén magába visszahúzódva a lélek szabadságával igyekezett pótolni az épp elérhetetlen külső szabadságot, alkalmilag milyen kiválóan igazodott a szigorú kiadói feltételekhez.” Ez volna a különben nem kifejezetten sima modoráról ismert Bojtár Endre puha gerincének égbekiáltó bizonyítéka?

És amilyen világosak a szerző és modellje alkati különbségei, olyan nyilvánvalók annak szignáljai, hogy Dávidházi Bojtár – általa felvázolt – vonásait milyen idegenkedéssel nézi. Például: B.-t a megoldás érdekli, D.-t a probléma. (Attól a kérdéstől itt el kell tekintenünk, hogy valakit hogyan foglalkoztathat egy probléma megoldása, ha magával a problémával nem törődik.) B. René Wellek egyes műveit „tanulmányozza”, „fontosnak tartja”, míg D. éveken át „levelezik” is Wellekkel, akitől egy interjú készítése során személyesen is „tanulhat”. A „célratörő” B. „rendkívül erős ítéletekkel” dolgozott, ezzel szemben D. így emlékszik a maga gyakorlatának kétségeire: „a Shakespeare-kultusz akkoriban sokak által kinevetett és huzamos kutatói figyelemre méltatlannak tartott világát próbáltam szisztematikusan megvizsgálni”.

B.-nek „a filológia aligha tartozik legfőbb erősségei közé”, sőt, egy kiváló pályatársuk által írt nekrológból Dávidházi a Bojtár „kelet-európai rendetlenségé”-ről írtakat is idézi. Kár, hogy már nem lehetett alkalma a folyóiratbeli megjelenés után Veres András kötetében is (*A felejtés ellen*) tanulmányozni a szöveget, amelyben a további félreértéseket megelőzendő az inkriminált

szót – „közép-európai »rendetlenségének«” – már az irónia macskakörmei keretezik. Amikor Bojtárt valamely félreértésére figyelmeztetik, és ő a második kiadásban módosít szövegén, a belátó gesztust Dávidházi így kommentálja: „láss csodát, a második kiadás az Arany versére utaló félmondatot jótékonyan kihagyja az érvelésből”, ami egy pillanatra mintha a nyuszikának és nevezetes sapkájának a paradigmáját idézné meg.

A *vallástalan* címmel ismert Kazinczy-vers dolgában Bojtár csakugyan melléfogott azzal, hogy a költőnek tulajdonítja a címet, és ezt elemzése részévé tette, amikor legalábbis kötetének második kiadásán dolgozva ellenőrizhette volna a dolgot az akkor már megjelent kritikai kiadásban. Dávidházi ezt így kommentálja: „csak reméltem, hogy legalább a külföldi példákra vonatkozó állításai igazabbak”, ami az általánosítás logikailag megalapozatlan, tendenciájában nem éppen jóhiszemű, és etikailag sem makulátlan példája. Ezután szó van az összehasonlító irodalomtudomány sajátos problémáiról, hogy anyanyelvi kompetencia híján kellőképpen megközelíthető-e más nyelvek irodalma, illetve hogy nem hajlik-e az értelmező keze ilyenkor eleve maga, a saját kultúrája felé. Bojtár itt nemcsak a szerzővel van ellentétpárba állítva, hanem Szegedy-Maszákkal is: míg B. fejtegetésein rögtön érezni, hogy nem „járt magyar szakra”, SZ.-M. „angol–magyar szakosként végezte az egyetemet, majd utólag módszeresen elsajátította a magyar irodalomtörténeti szakirodalmat”. Itt érzékelhető némi diszkrepancia: ha magyar szakos volt, akkor mi-

ért ez az utólagosság? A válasz az, hogy a cikk folyóiratközlése idején Dávidházi még úgy tudta, Szegedy-Maszák „nem magyar szakosként végezte az egyetemet”: a tévesztést a kötetben korigálja, de az érvmenten már nem módosít.

A szöveg a végén mintha mértéktartóbb modorba váltana: „Nem merném megjósolni, hogyan fog ítélni a jövő magyar tudománytörténete a 20. század második felének hazai összehasonlító irodalomtudományáról, s benne Bojtár Endre jelentőségéről.” Bojtár bátrabb volt: a Dávidházi által is idézett ünnepi interjújában – a baltisztika tudományának magyarországi meghonosítását külön kezelve – öt-tíz évet gönnolt irodalomtudósi életművének. Ez a következő években jár le: majd meglátjuk. A „hatalmas kézikönyv”-ről (*Bevezetés a baltisztikába*) és a „nagyszabású [litván–magyar] szótár”-ról szólva Dávidházi ismét óvatos: „szakértelem híján csak remélhetem, hogy maradandóak”. Pedig ennél a szelíd agnoszticizmusnál azért elvileg biztosabb támpontokra is hagyatkozhatna, hiszen Bojtár baltisztikai alapvetését például ugyanaz a Magyar Tudományos Akadémia honorálta nagydoktori címmel, amely az ő munkáját – ha nem tévedek, akkor az Arany János kritikus munkásságát feltáró könyvét – is.

Dávidházi Péter: „Mit hisz a tudós?” Válatatok hivatás és módszer témájára. Budapest, 2023, Ráció. 680 oldal, 5999 forint.